

*Кушнірова Т. В.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри германської філології та перекладу
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»*

*Рева А. В.,
студентка гуманітарного факультету
Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»*

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ РОБОТОТЕХНІЧНИХ НЕОЛОГІЗМІВ У ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ АЙЗЕКА АЗІМОВА

Анотація. У статті ґрунтовно аналізується творчість американського письменника ХХ століття Айзека Азімова, досліджуються авторські новоутворення в тексті, особлива увага відводиться робототехнічним неологізмам, які є домінуючими в художньому спадку письменника. Творчість Айзека Азімова витримана в жанрі наукової фантастики, де основними лексичними одиницями, що формують хронотоп твору, є неологізми. Ці авторські одиниці відповідно до жанру мають науково-технічну спрямованість та часом важко ідентифікуються. Під час передачі тексту іншою мовою перекладачеві необхідно передати всесвіт якнайдетальніше, щоб створити враження присутності читача всередині тексту. Дослідивши неологізми у творах Айзека Азімова та зіставивши їх з українським перекладом (перекладач – Д. Грицюк), ми констатуємо складність перекладу цих лексем. Письменник продовжує розробляти поняття «robot», яке в усіх випадках перекладається традиційно, за допомогою транслітерування («робот»). В оповіданнях зустрічаються похідні від цієї лексеми, що стають власними назвами (Робатт («Кращий товариш хлопчика»), Роббі («Роббі») тощо). Оскільки неологізми є передовсім авторськими номінаціями чи реаліями фантастичного простору, значення яких часом може бути незрозумілим, то перекладач найчастіше вдавався до методу транскрибування, що поєднувався з методом калькування з додаванням прямих відповідників («visivox» («візівокс»), «visiphone» («візіфон») тощо. Часто новоутворення були передані лише за допомогою калькування, оскільки певні поняття вже існували в мові перекладу: «interstellar travel» («міжзоряна подорож»), «interstellar jump» («міжзоряний стрибок»), «interstellar engine» («міжзоряний двигун») тощо. Константним є використання методу адаптивного транскодування з додаванням до основи гобо- частки -то («gobopsychologist» («роботопсихолог»), «robotic analysis» («роботоаналіз») тощо). Задля кращої передачі неологізму в мові перекладу перекладач намагається використовувати методи комплексно, що дозволило якнайточніше передати авторські новоутворення.

Ключові слова: Айзек Азімов, неологізм, робототехніка, способи перекладу, транслітерація, калькування, контекстуальна заміна.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток науки та техніки, який ми вбачаємо й наразі, впливає на всі аспекти людського існування, а відтак гостро постала проблема поповнення словникового запасу мов новими лексичними одиницями. Одним із можливих джерел такого поповнення стають твори

письменників-фантастів, які використовують значну кількість авторських номінацій. Неодинаковими є випадки, коли на момент свого створення слово побутувало лише в текстах певного жанру, однак із часом входило до активної лексики не лише певної соціальної групи, але й суспільства загалом. Унікальність таких новоутворених лексем і відсутність в інших мовах бодай близьких відповідників створюють труднощі в перекладі такого роду літератури, зокрема творчості Айзека Азімова, чий новели та авторська лексика суттєво випереджали свій час. Аналіз новоутворень у творчості фантаста та їх передача українською мовою зумовлюють **актуальність** нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наразі існує досить незначна кількість наукових праць, присвячених перекладу неологізмів у художньому тексті. Відомою теоретичною роботою є праця А. Брагіна, де автор акцентує увагу на причинах появи цього шару лексики, відзначаючи, що основними способами входу до певної мови стають запозичення з уже перекладених іноземних джерел та «винайдення» нових термінів. Цікавими є дослідження Фадєєвої О.В., Юр'євої Н.І., Бесараб Т.П. та Павліщевої Я.О., які певним чином стосувалися означеного питання.

Формулювання мети статті. Хоча неологізми як мовне явище вже не раз ставали предметом дослідження як у вітчизняній, так і в зарубіжній філологічній науці, проте ця проблема розглянута поверхово та потребує додаткового опрацювання. Проблеми перекладу авторських новоутворень у фантастичних творах, з якими стикаються перекладачі, та можливість таких лексичних одиниць переходити спершу до певних галузей, слугуючи найменуваннями нових винаходів, а згодом і до загальноживаної лексики, зумовлює важливість дослідження самих неологізмів та способів їх відтворення за допомогою лексичних засобів інших мов. Тому **метою** нашого дослідження є аналіз авторських номінацій письменника-фантаста А. Азімова на матеріалі циклу новел «Я, робот», способів їхнього перекладу українською мовою (перекладач – Д. Грицюк) та обґрунтування доцільності такого перекладу.

Виклад основного матеріалу. Фантастична література завжди була невід'ємною частиною людської культури. Спершу існуючи в уяві людей лише у формі міфів та легенд, вона пройшла надзвичайно довгий шлях до становлення її як повноцінного літературного жанру у ХІХ столітті.

Загалом термін «фантастика» є дискусійним у філологічній науці. Ще П.-Ж. Кастекс вважав, що фантастичне – це раптове

вторгнення тасмничого в реальне життя, а Ц. Тодоров пропонував вирізняти три етапи фантастики: «фантастичне», «незвичайне» і «дивне» [1, с. 18], яке щоразу по-різному прочитується реципієнтом. В. Муравйова позиціонує фантастику як «різновид художньої літератури, де авторська вигадка від зображення дивно-незвичних, неправдоподібних явищ переходить до виформовування особливого – вигаданого, нереального, «чудесного» світу [2, с. 461]. Такий тип твору зазвичай передбачає майбутнє, тобто йому властива прогностична функція.

Поняття «фантастика» є збірним для відразу декількох піджанрів, серед яких одним із найвідоміших є науково-фантастичний. Наукова фантастика, як різновид фантастичного твору, орієнтована «на високі досягнення наукової та технічної думки; поряд із фантастичними елементами у творі мають місце наукові гіпотези, технічна фантазія, мисленнєве експериментування» [3, с. 461]. Вона набула популярності у середині минулого століття і за час свого існування письменники, що працюють у цьому жанрі, не тільки зробили чималий внесок у літературу, а й значною мірою збагатили лексичний запас багатьох мов, створивши цілий шар абсолютно нової лексики, яка поступово увійшла до загального вжитку чи до термінології певної галузі. Такі одиниці номінуються у філологічній науці «неологізми».

У «Літературознавчому словнику-довіднику» зазначено, що неологізм – це «нове слово або вислів, поява яких зумовлена потребами доби (наукові відкриття, зміни суспільних відносин, розвиток культури тощо)» [4]. Зазвичай авторами неологізмів є самі письменники, тоді новостворені лексеми є авторськими неологізмами, що ще не увійшли до широкого вжитку, витісняючи старі поняття або даючи назву новим [5]. Досить частими є випадки, коли неологізми втрачають статус авторських та стають загальноживаними, такими, які широко використовуються суспільством у повсякденному житті або певних галузях знань.

Неологізми як поняття, які ще не існують, а розпізнаються лише за авторською номінацією, під час передачі іншою мовою можуть втратити першочергове значення або і не розпізнатися загалом через, наприклад, відсутність у мові-реципієнті слів із таким же значенням. Щоб вийти з такої ситуації, перекладач повинен вдаватися до застосування способів перекладу лексичних одиниць. На нашу думку, саме предметна образність є доміантною рисою фантастичного твору і саме від передачі авторських номінацій іншою мовою залежить міра сприйняття того чи іншого автора та його творчості в іншому суспільстві.

Перекладознавець В.І. Карабан [5] виділяє такі способи передачі лексичних одиниць однієї мови наявними мовними засобами іншої: знаходження словникового відповідника, транскодування, калькування та контекстуальна заміна. У нашій роботі ми будемо використовувати саме цю класифікацію, оскільки вона відповідає меті нашого дослідження і репрезентує наявні способи перекладу авторських новостворень.

Транскодування є таким прийомом перекладу, за якого графічна або звукова форма слова передається літерами мови-реципієнта. Існує чотири види даного методу: транскрибування (передача звукової форми слова літерами мови перекладу), транслітерування (передача слова вихідної мови літерами), змішане транскодування (транскрибування з елементами транслітерування) та адаптивне транскодування (слово мови-оригіналу адаптується під фонетичні і граматичні особливості мови

перекладу) [5, с. 287]. Калькування є способом перекладу новостворених лексичних одиниць (частіше словосполучень), за якого відповідником такої одиниці вихідної мови в мові-реципієнті обирається переважно перший словниковий відповідник кожного з компонентів [5, с. 286].

Роль авторських номінацій у фантастичній літературі суттєва: вони служать найменуваннями новостворених реалій, притаманних лише певному твору письменника, функцією яких є сприяння зануренню читача у світ твору. Трапляється і так, що авторська номінація стає популярною і вживаною в колі письменників-фантастів, як це сталося з колись абсолютно новим, нікому невідомим поняттям «робот», яке прийшло з чеської мови і стало загальновідомим завдяки п'єсі «R.U.R.» письменника Карела Чапека. Нове життя неологізму «робот» дасть американський письменник-фантаст Айзек Азімов, бачення якого ляже в основу сучасного розуміння даного терміна. Із часом від цього поняття розвинеться ціла галузь, «робототехніка», яка буде визначати розвиток науково-технічного прогресу ХХІ століття.

Творчість представника американської літератури ХХ століття Айзека Азімова виписана саме в жанрі наукової фантастики, де кожен твір має власний комплекс неологізмів, більшість із яких до кінця ХХ століття увійшли в загальний вжиток. Для аналізу новостворень нами було взято цикл оповідань «Я, робот» (перекладач – Дмитро Грицюк), що стає знаковим у літературі ХХ століття.

Твори Айзека Азімова суттєво випереджали свій час, а деякі його авторські номінації закріпилися в технічній галузі. До таких неологізмів можна віднести поняття «positronic brains» («позитронний мозок») та всі поняття, які так чи інакше його стосуються. Так, дана лексична одиниця перекладена шляхом калькування; слову «positronic» були надані притаманні прикметникам української мови суфікс -н-та закінчення -ий, яке є звичним для третьої особи однини. Другому компоненту словосполучення, слову «brains», було знайдено прямий відповідник. У творі автора зустрічаються ще чотири подібних словосполучення, які, як і попереднє, сформовані саме цим письменником-фантастом: «positronic potential» («позитронний потенціал»), «positronic field» («позитронне поле»), «positronic bombardment» («позитронне бомбардування»), «positronic interplay» («позитронна взаємодія») і «positronic robot» («позитронний робот»). Усі вони перекладені за схожим принципом, що і первинний неологізм. Винятком стає останнє словосполучення, «positronic robot», оскільки обидва його компоненти на час виходу циклу оповідань були неологізмами. Як уже зазначалося, авторство слова «robot» належить не А. Азімову, але він доклав чимало зусиль, щоб переосмислити концепт цього «винаходу» чеського колеги і популяризувати його. Йдеться про «Три закони робототехніки» (А. Азімов), вперше сформульовані письменником саме в досліджуваному нами фантастичному творі. Саме вони вплинули на сприйняття суспільством роботизованих машин і слугували розвитку робототехнічного напрямку у фантастичній літературі. Поняття «robot» у всіх випадках перекладається однаково – методом транслітерування («робот»), що, на нашу думку, є доречним. В Оповіданнях безліч роботизованих машин, наділених почуттями та штучним інтелектом, які йменуються Робатт («Кращий товариш хлопчика»), Роббі («Роббі») тощо.

Поняття «robotics» («робототехніка») також було введено Айзеком Азімовим в одному з перших його оповідань і стало наскрізним у всій його творчості. Наразі цю назву носить цілком реальна прикладна наука, яка займається розробкою та експлуатацією роботизованих машин. Для перекладу цього терміна було використано калькування: до іншомовної основи слова було додано уже притаманну українській мові лексему «техніка», а для сполучення цих двох компонентів служить з'єднувальний суфікс -о-. Зважаючи на те, що в основу даного циклу оповідань покладені саме сюжети про роботів, закономірним є те, що велика кількість лексичних одиниць, так чи інакше, пов'язана саме з ними. У новелах зустрічаються назви професій, пов'язані з роботизованими машинами: «robotpsychologist» («роботопсихолог»), «robot-engineer» («інженер-розпорядник»), «roboticist» («роботист»), а також один із напрямків вивчення роботів «robotic analysis» («роботоаналіз»). У першому випадку перекладач використав метод адаптивного транскодування, знайшовши прямий відповідник морфеми «psychologist» і доповнивши основу robo- суфіксом -то- з метою, на нашу думку, кращого розуміння даного терміна українськими читачами.

«Robot-engineer» у перекладі Дмитра Грицюка постає як «інженер-розпорядник». Такий вибір перекладача мотивований очевидністю того факту, що даний фахівець має справу саме з роботами, оскільки, за сюжетом, згадувалася ця лексема саме на виробництві, яке спеціалізується на виготовленні подібних машин, і бажанням автора уникнути багатократного повторення слова «робот». «Robot» у даному словосполученні було замінене на «розпорядник», а отже, у цьому випадку ми можемо говорити про контекстуальну заміну (спосіб перекладу, при якому відповідником перекладного слова в мові-реципієнті стає не слово, яке є прямим його відповідником, а така лексична одиниця, значення якої підходить за контекстом) [5, с. 287].

Лексема «roboticist» була перекладена методом адаптивного транскодування, отримавши у процесі відтворення українською мовою притаманний їй суфікс -ист- («роботист»). Одна зі згаданих у даному циклі новел наук, яка вивчає роботів і носить назву «robotic analysis», була передана перекладачем за допомогою методу калькування («роботоаналіз»), що, на нашу думку, цілком закономірно.

Крім звичної для творів подібного жанру лексики «spacesuit». («космічний костюм»), яку переклали методом калькування, знайшовши відповідник для морфеми «suit» і адаптувавши іншу морфему «space» до притаманних українській мові правил побудови словосполучень, у новелі також зустрічається лексема «insosuit» [6]. Із контексту стає зрозуміло, що даний пристрій є різновидом космічних костюмів, який є пристосованим до аномально високих температур. Авторство цього неологізму належить Айзеку Азімову, і вперше ця лексема зустрічається в досліджуваній нами новелі; під час його перекладу було застосовано прийом контекстуальної заміни, і перекладач зробив свій вибір на користь терміна «скафандр» [7]. На нашу думку, це зумовлено відсутністю в українській мові прямого відповідника даної лексичної одиниці, а зважаючи на те, що дані захисні костюми були призначені ще й для виходу у відкритий космос, варіант заміни неперекладного слова на таке, яке має схожі властивості і є певною мірою відомим носіям мови-реципієнта, є цілком виправданим.

Як і в інших новелах автора, в досліджуваному нами циклі оповідань присутні кілька пристроїв, у назві яких є прізвища, що вірогідно належать людям, які їх розробили. Лексема «McDougal's Spectroreflector» перекладена методом транскрибування і українською виглядає так: «Спектрорефлектор МакДугала». Для того, щоб перекласти назви «Stillhead Dielectrode Plate», «McCormack-Wesley tester» та «McGuffy gears» [6], перекладач застосував відразу два методи: транскрибування (для передачі українською мовою наявних у даних складних лексемах прізвищ) і калькування (для перекладу смислової частини термінів). Тож у перекладі українською мовою ці пристрої носять назви «Діелектрична установка Стілхеда», «Тестер МакКормека-Уеслі» та «Привод конструкції МакГафі» [7].

Уваги заслуговують також слова-реалії, представлені в даному літературному творі, зокрема «visivox» («візівокс»), «visiphone» («візіфон»), «jet-car» («реактивний автомобіль») та «taxi-gуго» («повітряне таксі»). Для їх передачі українською мовою перекладач застосував різні способи: в перших двох випадках було запропоновано метод транскрибування, а під час перекладу лексем, які служать найменуваннями транспорту, фахівець використав прийом калькування. Для частин слова «-car» і «taxi-» було знайдено прямі відповідники. Морфеми «jet-» і «-гуго» несуть у собі смислове навантаження: в першому випадку це щось, що пересувається за допомогою реактивної тяги, а у другому – щось, що пересувається в повітряному просторі. Тому для них були підібрані відповідні прикметники – «реактивний» і «повітряне», із прийнятними закінченнями для утворення словосполучень в українській мові.

У збірнику представлені одразу кілька видів роботів: «multiple robot» («робот-комплекс»), «master robot» («старший робот»), «sub-robot» («субробот») та «subsidiary» («допоміжний робот»). Цікавим є переклад лексики «multiple robot», оскільки прийом калькування тут застосований у незвичний спосіб. Цей робот являє собою цілу групу роботів, серед яких один є головним, п'ятеро – допоміжними, такими, що підкоряються першому. Іншими словами, це складний роботизований механізм. Одним зі значень слова «multiple» [6] якраз і є «складний», так само, як і слова «комплекс», яке також запозичене з англійської мови («complex») [6] і є таким, яке давно увійшло до широкого вжитку. Під час перекладу словосполучення українською мовою Д. Грицюк застосував іншомовну лексему «комплекс» [7]. Неологізм «master robot» [6] також перекладений методом калькування. Слову «master» було знайдено прямий відповідник – «старший», тобто головний, а лексему «robot» було транслітеровано. Під час передачі українською мовою новоутвореного найменування «sub-robot» було застосовано метод змішаного транскодування. «Subsidiary» [6] в англійській мові може виступати як іменником, так і прикметником, і несе в собі значення «запасний, допоміжний» [7]. Українській мові така універсальність не властива, тому перекладач трансформував дану лексему у словосполучення з таким же значенням, що б вказувало українському читачеві на те, кого саме автор мав на увазі під цією назвою – «допоміжний робот».

Новели багаті на лексеми, які містять у собі префікс «hyper-»: «Hyperatomic drive/motor» («гіператомний двигун»), «Hyper Base» («Гіпербаза»), «hyper-space» [6] («гіперкосмос») або «гіперпростір») [7]. Усі вони перекладені за допомогою прийому калькування, де до першого компонента кожної лексичної одиниці було застосовано метод транскодування, а другий ком-

понент замінений прямим словниковим відповідником в українській мові.

Лексеми з компонентом «interstellar» [6] («міжзоряний») [7] у даному творі А. Азімова були перекладені за допомогою методу калькування: «interstellar travel» («міжзоряна подорож»), «interstellar jump» («міжзоряний стрибок»), «interstellar engine» («міжзоряний двигун»), що, на нашу думку, є досить продуктивним.

Висновки. Творчість американського письменника ХХ століття Айзека Азімова витримана у жанрі наукової фантастики та містить значну кількість авторських новоутворень. Ці неологізми відповідно до жанру мають науково-технічну спрямованість та часом важко ідентифікуються. Під час передачі тексту іншою мовою перекладачеві необхідно передати всесвіт якнайдетальніше, щоб створити враження присутності читача всередині тексту. Дослідивши неологізми у творах Айзека Азімова та зіставивши їх з українським перекладом (перекладач – Д. Грицюк), ми дійшли висновку, що переклад даного шару лексики є складним процесом, що потребує кропіткої роботи. Оскільки неологізми є передовсім авторськими номінаціями чи реаліями фантастичного простору, значення яких часом може бути незрозумілим, то перекладач найчастіше вдавався до методу транскрибування, що поєднувався з методом калькування з додаванням прямих відповідників. Часто новоутворення були передані лише за допомогою калькування, оскільки певні поняття уже існували в мові перекладу. Під час перекладу професій майбутнього, пов'язаних із робототехнікою, Д. Грицюк використовує метод адаптивного транскодування, при цьому додає суфікс для адаптації терміна українською мовою (це стосується передовсім усіх неологізмів з основою робо-, де додається частка -то-). Часом перекладач вдається до контекстуальної заміни задля уникнення повторів чи незрозумілих слів. Задля кращої передачі неологізму мовою перекладу перекладач намагається використовувати методи комплексно, що дозволило якнайточніше передати авторські новоутворення.

Література:

1. Тодоров Ц. Введение в фантастическую литературу / пер. с франц. Б. Нарумова. Москва : Дом интеллект. книги, 1999. 144 с.
2. Кожевников В.М., Николаев П.А. Литературный энциклопедический словарь. Москва : Советская энциклопедия, 1987. 751 с.
3. Гром'як Р.Т., Ковалів Ю.І. Літературознавчий словник-довідник Київ : «Академія», 2006. 752 с.
4. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII, 1728 с.
5. Карабан В. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Вінниця : Нова книга, 2004. 572 с.
6. Asimov, Isaac. I, Robot. URL : https://royallib.com/book/Asimov_Isaac/I_Robot.html.
7. Азімов, Айзек. Я, робот. URL : https://chtyvo.org.ua/authors/Azimov/Ya_robot_tsykl_opovidan/.

Kushnirova T., Reva A. Peculiarities of robotic technological neologisms translation in Isaac Asimov's artistic prose

Summary. The article thoroughly analyzes the work of the American writer of the XX century Isaac Asimov, explores the author's neologisms in the text; special attention is paid to robotic neologisms, which are dominant in the artistic heritage of the writer. Isaac Asimov's work is sustained in the genre of science fiction, where the main lexical units that form the chronotope of the work are neologisms. These author's units have a scientific and technical orientation according to the genre and are sometimes difficult to identify. When transmitting text in another language, the translator must reproduce the universe in as much detail as possible to create the impression of the reader's presence within the text. Having studied the neologisms in the works of Isaac Asimov and having compared them with the Ukrainian translation (translator – D. Hrytsiuk), we state the complexity of the translation of these tokens. The writer continues to develop the concept of “robot”, which in all cases is translated traditionally, using transliteration (“робот”). In the novels there are derivatives of this token, which become proper names (Robatt, Robbie etc.). Since neologisms are primarily authorial nominations or realities of fantastic space, the meaning of which can sometimes be unclear, the translator often resorted to the method of transcription, which was combined with the method of tracing with the addition of direct equivalents (“visivox”, “visiphone”, etc. Often neologisms were transmitted only by tracing, because certain concepts already existed in the language of translation: “interstellar travel”, “interstellar jump”, “interstellar engine” etc. The use of the method of adaptive transcoding with the addition of particle -to- to the word stem robo- (“robopsychologist” («роботопсихолог»), “robotic analysis” («роботоаналіз»), etc.) is constant. Sometimes the translator resorts to contextual substitution to avoid repetition or inexplicit words: “inso-suit” («скафандр»). In order to reproduce the neologism in the language of translation in the best way, the translator tries to use the methods comprehensively, which allowed to reproduce the author's nominations as accurately as it is possible.

Key words: Isaac Asimov, neologism, robotics, translation methods, transliteration, tracing, contextual replacement.